

Foucaultcu Felsefenin Said'in *Oryantalizm*'ine Etkisi

Mahmut Metehan METE*

ÖZ

Edward Said'in geliştirdiği oryantalizm teorisi, Batı'nın Doğu'yu temsil etme şekillerini ve bu temsillerin politik ve epistemolojik çıktılarını analiz etmek açısından güncelliğini koruyan önemli bir çalışmadır. Said bu çalışmada oryantalizmi, Batı'nın Doğu'ya tahakkümü için kullandığı bir bilgi ve güç biçimi olarak betimlemektedir. Said'in görüşlerinin oluşmasında Michel Foucault'nun iktidar, bilgi, söylem gibi kavramları kullanma biçiminin önemli bir tesiri olduğu bilinmektedir. Bu çalışma Foucault'nun Edward Said ile fikri etkileşimini, Said'in oryantalizm kanaatlerinin oluşumundaki etkisini ve Said'in Foucaultcu felsefeyi yöntem olarak ne şekilde benimsediğini tartışmaktadır. İlgili literatürün taranması ile oluşturulan çalışmada ayrıca Said'in Foucault okumasına dair eleştirilere yer verilmiş ve Oryantalizm eserine çerçeve oluşturan düşünceleriyle Foucault'nun oryantalist gelenekteki konumu sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Edward Said, Michel Foucault, Oryantalizm, Söylem, İktidar.

Başvuru / Kabul: 23 Mart 2024 / 01 Mayıs 2024

The Influence Of Foucauldian Philosophy On Said's *Orientalism*

ABSTRACT

The theory of orientalism developed by Edward Said is an important work that remains relevant in terms of analysing the ways in which the West represents the East and the political and epistemological outcomes of these representations. In this work, Said describes orientalism as a form of knowledge and power used by the West for the domination of the East. It is known that Michel Foucault's use of concepts such as power, knowledge and discourse had a significant influence on Said's views. This study discusses Foucault's intellectual interaction with Edward Said, the influence of Foucault on the formation of Said's views on Orientalism, and how Said adopted Foucauldian philosophy as a method. The study, which is based on a review of the relevant literature, also includes criticisms of Said's reading of Foucault and questions Foucault's position in the orientalist tradition with his ideas that form the framework of his work *Orientalism*.

Keywords: Edward Said, Michel Foucault, Orientalism, Discourse, Power.

Received / Accepted: 23 March 2024 / 01 May 2024

EXTENDED ABSTRACT

It is known that French philosopher Michel Foucault's use of concepts such as power, knowledge and discourse had a significant influence on Said's views. In this study, Foucault's intellectual interaction with Said and Said's role in determining the method of *Orientalism* are analysed. Michel Foucault has been interested in different subjects throughout his life and has conducted many studies that have guided the researchers after him. The richness of his fields

*Doktorant, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Bursa-Türkiye, E-posta: mahmutmetemail@gmail.com, ORCID Numarası: [0000-0003-2643-1266](https://orcid.org/0000-0003-2643-1266)

of study, his style, his interdisciplinary knowledge and citations, and the terminological changes in his works make Foucault's views complex. For this reason, the article first gives information about Foucault's ideas, and then the interaction between Foucault and Said is explained. In addition, Said's reading of Foucault as a “Foucaultian” and the criticisms against it are included; then the position of Foucault in Said’s theory of Orientalism is questioned.

Said explains that through the relationship between knowledge and power, the West redefines itself and the East, thereby legitimising its colonialist ambitions towards the imaginary East created by the West. First of all, the beginning of Orientalism as an academic discipline to discover the Eastern civilisation in order to fulfil the West’s aim to exploit the non-West, in vulgarised terms, comes from the point of looking at the world as “self and others”. Orientalist studies, which began in the West in the Middle Ages, gradually turned into an image of the “other” for the East, attributing a negative image to the culture, beliefs and behaviours of this civilisation and attempting to benefit from them in different fields from science to art, from economy to politics. According to Orientalism studies, there is an unbridgeable gap between the West and the East in every field of life, and the West is always on the positive side of this gap. For instance, the West is rational, disciplined, scientific, independent, honest and progressive, while the East is irrational, tradition-bound, lazy, exotic and barbaric. Said examines the political and social context of these definitions and explains their transformation into an ideological basis for Western colonisation. What constitutes the problematic of this study, at this point, is the way Said generates the methodology of his interrogation of Orientalism from Foucault's formulation of knowledge-power and his analyses of discourse. Said’s emphasis on epistemology and reconstruction while analysing the Western imaginary in Orientalism made it necessary to approach the subject from the perspective of Foucauldian philosophy. The construction of the knowledge of the image of the Orient, its dissemination at the level of discourse and the deconstruction of the power established over the Orient in this way constituted the sub-headings of this necessity. Said utilised Foucault's concept of discourse as the methodology of his work. According to him, unless orientalism is analysed as a discourse, it is not possible to comprehend the practices that enable European culture to reproduce the East after the Enlightenment. As a matter of fact, Said's definition of orientalism bears the traces of the Foucauldian perspective with the concepts of epistemology and the reconstruction of the East. Because there are two elements that recreate and reorganise the image of the East in the Western mind: Knowledge and the manifestation of this knowledge in discourses. Said's

expression of the method he uses in Orientalism in this way means that Foucauldian philosophy is at the basis of Orientalism studies.

Although Said's readings of Foucault, whom he called the most central philosopher of dissident intellectuals in the twentieth century West, guided him in the creation of his transcendent work, he could not be exempt from criticism. Although there are various criticisms of Said and his work in the literature, this article covers the objections to Said's understanding of Foucault. Mastering these criticisms will prevent a one-sided interpretation of orientalism and enable different perspectives on the orientalist tradition.

There are various criticisms directed at Said and his understanding of orientalism from different perspectives. However, since the limits of this article only cover the criticisms directed at Said through Foucault, discussions on Said's reading of Foucault are included. For example, Leonard Binder, as a follower of Foucault, claims that Said, as a follower of Foucault, describes certain cultures that orientalism includes, that these are not the results of developments in the East, that he identifies orientalism as a fantastic Western discourse, but that he does not say anything about Muslim discourse. Indian critic Aijaz Ahmad criticises Said for not being faithful to Foucault's findings. According to Ahmad, Said has avoided taking Foucault's methodology to its natural logical conclusions. Although Said states that he refers to Foucault, he both oversteps the boundaries and fails to fulfil the requirements of Foucauldian thought. James Clifford, evaluating the use of Foucault's method in Orientalism, discusses Said's success in using the Foucauldian method in his article "On Orientalism" in *The Predicament of Culture*. Said's critical stance is in favour of an attitude against imperial power and the assault on knowledge. In contrast, Said considers himself a humanist in a positive sense. Said's humanist outlook is incompatible with his use of methods derived from Foucault, a radical critic of humanism.

Foucault visited Iran twice in 1978 and wrote several articles about the Iranian Revolution. When the writings of the philosopher, who was a good Nietzschean, are analysed, it is seen that he was aware of the permanent "other" shirt and the accusation of "fanaticism" against Islam and the East. The emphasis on Nietzscheanism here stems from the Nietzschean influence on Foucault's evaluation of non-European cultures. When one reads Foucault's writings on Iran, it is understood that his ideas on Islam are similar to Nietzsche's. Of course, it is not possible to be completely familiar with Foucault's motivations that made his physical interactions with the East possible. The impressions we have gained from his few writings and

the Tunisian and Iranian parts of his life reveal that even an author who has based much of his work on discourse and power can fall under the spell of discourse. Of course, this does not mean that Foucault was completely and consciously involved in orientalist thought. As a matter of fact, the determination that Foucault was caught up in orientalist discourse and attitude ironically increases the importance of Foucault's works. The fact that this philosopher, who is known for his insightfulness in his evaluations, engages in an act that he criticises in his own works can be explained by the appropriateness of his determinations in Said's Orientalism.

GİRİŞ

Edward Said'in çağı aşan *Oryantalizm* eseri, Batılı perspektiften Doğu imgelerini bütüncül bir seyir ve Doğulu temsillerin politik, kültürel, ekonomik, bilimsel ve epistemolojik sonuçlarını analiz etmek açılarından bir hayli önemlidir. Said'in bu çalışması bize, oryantalizmin Batı'nın Doğu'ya dair hegemonik ve kolonyalist gayelerinin aracı, bir bilgi ve güç biçimi olduğunu söyler. Said'in oryantalizme dair fikirleri oluşurken beslendiği kaynaklardan biri Fransız düşünür Michel Foucault ve onun iktidar, bilgi, söylem kavramlarıdır. Bu yazıda, söz konusu iki düşünürün entelektüel etkileşimi ve *Oryantalizm*'de Foucaultcu felsefenin etkisi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber Said'in "Foucaultculuğu" ve buna getirilen tenkitlere yer verilmiş, sonrasında Foucault'nun Said'in oryantalizm teorisindeki konumu tartışılmıştır.

Said, bilgi-iktidar ilişkisi vasıtasıyla Batı'nın kendisini ve Doğu'yu yeniden tanımladığını, bu sayede Batı'nın yarattığı hayalî Doğu'ya yönelik kolonyalist emellerini meşrulaştırdığını anlatmaktadır. İlk Doğu medeniyetini keşfedebilmek için akademik bir disiplin olarak işlenen Oryantalizmin Batı'nın Batı-dışını sömürmeye dönük amacını hâsıl etmekteki başlangıcı, vulgarize edilmiş bir anlatımla, dünyaya "ben ve ötekiler" olarak bakması noktasından ileri gelir. Ortaçağ'da Batı'da başlayan şarkiyat çalışmalarında zamanla Doğu bir "öteki" imgesine dönüşmüş; Doğu medeniyetine dair kültür, inanç ve davranışlara olumsuz birer imaj atfedilmiş ve bunlardan bilimden sanata, ekonomiden politikaya farklı alanlarda faydalanma çabası hâsıl olmuştur. Oryantalizm çalışmalarına göre Batı ile Doğu arasında yaşamın her sahasında kapanması mümkün olmayan ayrımlar söz konusudur ve Batı, bu ayrımların daima olumlu tarafındadır. Söz gelimi; Batılı rasyonel, disiplinli, bilimsel, bağımsız dürüst ve ilerlemeci iken Doğulu akılcı olmayan, geleneklere bağlı, tembel, egzotik ve barbar olmak durumundadır. Said, bu tanımlamaların politik ve toplumsal bağlamını irdeleyerek Batılı sömürgeleştirme için ideolojik bir temele dönüşümünü izah etmektedir. Bu çalışmanın problematiğini oluşturan husus, bu noktada Said'in, yaptığı oryantalizm sorgulamasının

metodolojisini Foucault'nun bilgi-iktidar formülasyonu ve söyleme dair analizlerinden üretme biçimine ilişkindir. Said'in *Oryantalizm* eserinde Batılı tahayyülü çözümlerken yaptığı epistemoloji ve yeniden inşa vurguları, konuya Foucaultcu felsefe perspektifinden yaklaşılmasını zaruri kılmıştır. Doğu imgesinin inşa edilen bilgisi, bunun söylem düzeyinde yaygınlaşması ve bu yolla Doğu üzerinde kurulan iktidarın yapısökümü, bu zaruretin sacayaklarını teşkil etmiştir.

Said'in yirminci yüzyıl Batı'sında muhalif entelektüellerinin en merkezi konumdaki filozofu dediği Foucault'yu okuması, her ne kadar çağı aşan eserini oluşturmada kendisine yol gösterdiyse de eleştiriden muaf olamamıştır. Literatürde Said ve onun eserine çeşitli tenkitler bulunsa da bu yazı Said'in Foucault anlayışına yönelik itirazları kapsamaktadır. Bu çalışmada verilen söz konusu eleştirilere hâkim olmak, *Oryantalizm*'in tek taraflı bir yorumuna engel olarak oryantalist geleneğe farklı bakış açılarını mümkün kılacaktır. Çalışma ayrıca, Said ile Foucault'nun fikrî münasebetini izah etme hedefine uygun şekilde, tartışma bölümünde, Foucault'nun fikirlerinin Said'in gözünden yorumlanma çabasını içermektedir. Bu sayede *Oryantalizm*'in yazılmasına düşünceleri ile katkıda bulunan Foucault'nun söz konusu eleştirilerin neresinde olduğu sorgulanmıştır.

Foucaultcu Felsefenin Kavramsal ve Teorik Çerçevesi

Michel Foucault, hayatı boyunca farklı konularla ilgilenmiş, kendisinden sonraki araştırmacılara yol gösteren birçok çalışma yapmıştır. *Psikoloji ve Ruhsal Hastalık* eserini 1954'te, 1955'te başladığı ve kendisine devlet doktorası kazandıran "*Klâsik Çağda Deliliğin Tarihi*" eserini 1961'de, "*Kliniğin Doğuşu*"nu 1963 yılında yayımlamıştır. *Kelimeler ve Şeyler*'i 1966'da; "*Bilginin Arkeolojisi*"ni 1969 yılında yayımlayan yazar (Urhan 2000:6), 1971'de bitirdiği "*Söylemin Düzen*"i isimli kitabı ile iktidar mefhumunu işlemeye başlamıştır. 1975'e gelindiğinde Foucault, "*Gözetlemek ve Cezalandırmak*" ile birlikte "*Hapishanenin Doğuşu*" isimli çok tartışılan kitabını bilim dünyasına sunmuştur. Sonraki süreçte altı cilt olarak tasarladığı "*Cinselliğin Tarihi*" adlı çalışmasının ilkini 1976'da, ikincisini ve üçüncüsünü 1984'te bitiren Foucault'nun ömrü bu seriyi tamamlamasına yetememiştir (Revel 2012:7).

Çalışma alanlarının zenginliği, üslubu, disiplinler arası bilgisi ve alıntıları, eserlerindeki terminoloji değişiklikleri Foucault'nun görüşlerini karmaşık kılmaktadır. Negri'nin de (2006: 75) belirttiği üzere "*Foucault'nun külliyyatı tuhaf bir makinedir*", dolayısıyla bazı postmodern yazarlarda olduğu gibi bilhassa kavramsal karmaşa bertaraf edilmeden yazarın felsefesinin idrak edilmesi güç görünmektedir. Nitekim Foucault'da olduğu gibi söz konusu akıma tabi bazı

yazarların anlaşılmasını kolaylaştırmak için eserlerinde geçen kavramların tahlilini yapan sözlükler bile oluşturulmuştur.

Felsefi sınıflandırmaların aksine Foucault kendisinin hiçbir zaman yapısalcı, Freudyen ya da Marksist olmadığını; Georges Dumezil, Georges Canguilhem ve Jean Hyppolite'nin kendi görüşlerinin kaynağında olduğunu ifade etmiştir. Noam Chomsky, Leszek Kolakowski, Hilary Putnam, Ernest Geller, John Rawls, J.P. Sartre gibi önemli isimlerle aynı dönemde yaşamış olan filozof, güçlü fikrî tartışmaların içerisinde olmuştur. Görüşlerinde Nietzsche etkisini inkâr etmeyen Foucault, çalışmalarında tarihe yönelerek bilhassa kendi döneminde marjinal addedilen konuları işlemeyle bilinmektedir (Urhan 2000: 11). Onun düşüncesi, kendisinin de ifade ettiği üzere, çağdaş felsefe içerisinde belirli bir ideoloji ya da ekole dâhil edilememektedir.

Mesleki tecrübelerine bakıldığında gazeteci ve akademisyen olan; işlediği konulara bakıldığında felsefeyi (2001), psikolojiyi (2013), cinselliği (2018), edebiyatı (2018a), iktidarı (2014), hapishaneyi (2019) vs. ele alan çok yönlü bir düşünürün tasnif edilememesi doğal bir durum olarak algılanabilir. Söz konusu tartışmalara yönelik şu ifadesi mevzuyu özetler niteliktedir (Foucault 1999: 32): *“Bana kim olduğumu sormayınız ve aynı kalacağımı söylemeyiniz: bu bir medeni hal ahlâkıdır; bu ahlâk kâğıtlarımızı yönetir. Yazmak söz konusu olduğu zaman bizi serbest bırakın”*.

Foucault'nun görüşlerini idrak etmenin ön koşulu, eserlerinde sıklıkla kullandığı ve kendisi ile bütünleşmiş mefhumları teşhis etmekten geçmektir. Bu sebeple bahsedilen bunlara kısaca değinmek faydalı olacaktır. Foucault'nun fikir evrenine hâkim olan üç mefhum vardır: *Arkeoloji, genealoji, etik*. Arkeoloji düşünce sistemlerine, genealoji iktidar biçimlerine, etik ise kendine özen göstermeye ilişkin analizleri içermektedir. Söylemleri analiz etmek için bir yöntem olan arkeoloji, farklı insan topluluklarının tarihi kayıtlarından söylemsel oluşum ve olayları incelemektir. Foucault Orta Çağ'dan günümüze yerleşik epistemeleri incelerken, epistemelere arkeolojik kazıda karşımıza çıkabilecek farklı tabakalar olarak bakmaktadır (Özalp 2019: 487). Yazdığı *Kliniğin Doğuşu: Tıbbi Bakışın Bir Arkeolojisi, Kelimeler ve Şeyler: İnsan Bilimlerinin Bir Arkeolojisi* ve *Bilginin Arkeolojisi* kitaplarına başlık olarak seçtiği arkeoloji kavramını filozof, 70'li yılların başına kadar bir araştırma yöntemi olarak kullanmıştır (Revel 2012: 14).

Bilindiği üzere *episteme*, bilgi felsefesinde Platon'a kadar götürülebilecek bir geçmişe sahiptir. Antik Yunan'da görelî ve duyusal olarak addedilen bilgi türü olan *doxa*'nın karşıtı

olarak Platon tarafından kullanılan kavram, akli kaynak edinip kesin, zorunlu ve genel geçer özellikli olan bir akılsal bilgiyi karşılamaktadır; epistemenin bilgisi gerçekten var olanın kesin bilgisidir, doğrudur ve var olan hakkındadır. Foucault ise epistemeyi “*belirli bir dönemde, bir bilgi alanını yaşamın bütünlüğü içinde sınırlayan, bu alanda görünen nesnelere varlık biçimini tanımlayan, insanın günlük kavrayışını teorik güçlerle donatan ve doğru olarak bilinen şeyler üzerine kendilerinde insanın bir söylem geliştirdiği koşulları belirleyen tarihsel bir a priori*” (Urhan 2010: 40) olarak tanımlamıştır. Platon’dan farklı olarak Foucault’nun epistemesi, her çeşit bilim dalının sınırlarına nüfuz eden bir rasyonellik tipinden ziyade belirli bir dönemde söylemsel düzenler düzeyinde bir analizle keşfedilen bilimler arasındaki ilişkilerin tümünü yansıtır (Foucault 1972: 191).

İktidar, Foucault ile bütünleşen bir diğer kavramdır. Foucault iktidarı; tutarlı, durağan ve birlikli bir kendilikten ziyade doğuşunun karmaşık tarihsel şartlarını içeren “*iktidar ilişkileri*” bağlamında ele almaktadır (Revel 2012: 81). İktidar ancak uygulandığında mevcuda gelen bir şey olduğu için iktidarın mümkün olabilmesi için ihtiyaç duyduğu bir “*öteki*” vardır. Öyle ki iktidarın bir “*ötekisi*” yok ise bile iktidar bu ötekini yaratmak zorundadır. İktidarın manası ve hedefi öteki üzerinden belirlenir. Bir mana ve gayeye sahip olmayan iktidar ise devamlılığını sürdürmekte başarılı olamayacaktır (Özalp 2019: 489). Çalışmalarının ana temasının iktidar değil *özne* olduğunu belirten ve özneyi iktidar ilişkileri ile bağlantılı bir kavram olarak kullanan Foucault (2014: 63), aralarındaki ilişkiyi çeşitli şekillerde gündelik yaşama müdahale etmesi ile açıklar. Bu müdahale, bireyin bireyselliğini belirleyerek, onu kategorize ederek ve ona bir hakikat yasası dayatarak gerçekleşir.

Foucault terminolojisinde iktidar olgusu anahtar bir kavram olarak geçmektedir. Zira tarihsel bir analizle Foucault; öznenin, toplumun hatta bedeninin sürekli olarak iktidar veya iktidarların gözetimi ve egemenliği altında bulunduğunu ifade etmektedir. Belirli bir sınıra ait olmayan iktidar; bireysel, toplumsal, cinsel veya politik hayatın her anına işlemiştir. İktidarın bu nüfuzunu bertaraf etmenin yolu öncelikle iktidarın ve iktidar ilişkilerinin çözümlenmesi, analize edilmesi, bizzat Foucault’nun deyişiyle “*suçüstü yakalanması*” gerekmektedir (Foucault 2012: 49). Foucault iktidarı hem iktidar konumundaki özne hem de iktidarın ürettiği “*söylem*” zaviyelerinden ayrıntılandırmıştır.

Foucault’nun iktidar mefhumunu konu edinen metinlerde, iktidar-bilgi ilişkisinin vurgulanmaması çalışmada noksanlık bırakacaktır. Öncelikle Foucault’nun iktidar-bilgi münasebetinde kendisinden önceki yaygın görüşün dışına çıktığı bilinmelidir. O, bilgiye dair

önceki görüşlerden farklı olarak bilginin başkaları üzerine yüklenen bir iktidar olduğunu ve bunun sonucunda başkalarını tanımladığını ileri sürer. Filozofa göre “*bilgi, özgürleşimin yolunu keserek gözetlemeye, nizam sokmaya, disipline etmeye yönelik bir kip biçimini alır*” (Sarup 2004: 101).

Foucault’ya göre bilgi, özü itibariyle Klasik Çağ’dan başlayarak disipliner pratiklerle devletin ve bireylerin genel bir nizam sokuluşunun meydana geleceği rasyonelliğin söylemine tabi bulunduğu ölçüde iktidar sorununa bağlıdır (Revel 2012: 27). Foucault bilginin iktidarının izlerini Antik Yunan’a kadar takip eder. Yazara göre Yunanlılara Doğu’dan sirayet eden “bilme”nin menşei devlet ile ilişkilidir. Antik Yunan’da sulama çalışmaları, tarım ya da savaşın zamanını tespit etmek için bir takvime gereksinim vardır ve bu hayati kararlar, bilginin kudretine sahip olmak manası taşır. Söz konusu faaliyetlerle beraber evrenin veya tanrıların doğuşuna değgin bilme de siyasi iktidarın tekelindedir. Hükümdarın egemenliği belirli dönemlerde büyüsel-dinsel merasimlerle güçlendirilir. Hükümdarın soyağacında ve bedeninde tekrar yaşam bulan ataların, tanrının bilgisini ifade etmek, dünyanın ve hükümdarlığın kuruluşunun anlatılması onun iktidarını pekiştirir (Foucault 2012a: 118). Foucault’nun felsefesinde bilgi, iktidar araçları tarafından şekillendirilmiş biçimde yayıldığı için sonraki dönemlerde de bilim, iktidarın mühim bir parçası hâlini almıştır. Aydınlanma düşüncesine muhalefet ettiği bir husus bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira Aydınlanmacı düşünürlerin aksine bilimi nesnel değil politik bir olgu olarak ele alan Foucault, bilimi özgürleşme ve özgürleştirme mekanizması olmaktan ziyade iktidarın denetim araçlarından biri olarak görür, bireyi hapsettiğini iddia eder. Bilgi ve iktidar, dolaysız biçimde birbirlerine mündemidir ve iktidarın yarattığı bilginin alanları olmadan hiçbir iktidar ilişkisi mevcut olamaz. Aynı şekilde iktidar ilişkilerini varsaymayan bilgi alanlarının varlığı da mümkün değildir (Canpolat 2005: 86). Ayrıca iktidar devamlılığı bir gayeye yönelik yaratılan ve yapılandırılan bilginin sürekliliği ile yaratılır (Foucault 2012: 35). İktidar ve bilgi arasındaki gerilimi çarpıcı bir biçimde sistematize eden filozofun kısaca derlenen bu görüşü, kendisinden sonraki süreçte oryantalizm çalışmalarının temel taşlarından birisini oluşturmuştur.

Said’in Foucaultculuğu: Oryantalizmin Metodolojik Kökeni, Foucaultcu “Söylem” ve İktidarın Bilgi Aracı

Kültürel, politik ve sosyal düşünceye tesiri bakımından önemli bir yere sahip olan Edward Said, sadece literatür çalışmaları ve bilimsel araştırmaların atıf yaptığı bir isim değil, aynı zamanda Filistin ve Orta Doğu politikasının fikrî temellerini sağlamlaştıran bir şahsiyettir (Turner 2003:

19). Başta *Oryantalizm* olmak üzere Said'in çalışmaları, sosyal bilimleri derinlemesine etkilemiştir. Onun çabası, postkolonyal dünya ile Batı arasındaki gerilimin yeni bir bakış açısıyla çözümlenebilmesini sağlamıştır.

Said'in oryantalizmi işlerken alışılan tarih yaklaşımlarından farklı bir anlayış geliştirmiştir. O, *Oryantalizm*'i yazarken ne buna dair bir katalog çıkarmak ne de oryantalizmin geleneksel kriterlerine çizgisel bir tarih anlayışıyla ulaşmayı hedeflemektedir. (Küçükalp 2003: 274). Said oryantalizm ve onun pratiklerini, eleştirel tarih yaklaşımını hesaba katmakla beraber, ilerlemeci ve eleştirel tarih kuramlarının özne ve doğayı uyumlu bir forma sokma fikirlerini problematiğe dönüştüren, onları yapıbozuma uğratan bir tarih anlayışına tabi tutmuştur. Foucault'nun yeni-yapısalcı söylemi ve Derrida'nın Batı metafiziğinin yapısökümünde de kullanılan bu kavrayışın gayesi, modernitenin evrensellik atfettiği birtakım alanların (Akıl gibi) tarihsel olduğunu, verili olduğu iddia edilen temellerin mevcut olamayacağını göstermektir (Yıldırım 2002: 145). Söz konusu farklı bakış ve yaklaşımla Oryantalizm çalışmalarının temel başvuru kaynağı olan Said'in zihnindeki oryantalizm mefhumun kapsamına hâkim olmak önemlidir:

“Antropolog, sosyolog, tarihçi yahut dil bilimci olsun, özel yahut genel bir açıdan Şark'ı öğreten, yazıya döken yahut araştıran kimse Şarkiyatçıdır (oryantalist) ve yaptığı şey Şarkiyattır (Oryantalizm). (...) Zenginliği, nakil usulü, ihtisas sahaları ve iletimi kısmen bu kitapta ele alınacak olan bu 'bilimsel gelenek için Oryantalizm'in daha geniş bir manası vardır: Oryantalizm 'Doğu' ile 'Batı' arasında ontolojik ve epistemolojik ayırma dayalı bir düşünüş biçimidir. (...) Şimdi oryantalizmin üçüncü anlamına geliyorum: Bu anlamda oryantalizm, diğer ikisinden ziyade 'tarihi ve maddi' biçimde tanımlanmıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarını kabaca belirlenmiş bir başlangıç noktası kabul edersek, Oryantalizm Şark ile uğraşan toplu müessesedir; yani Şark hakkında hükümlerde bulunur, Şark hakkında kanaatleri onayından geçirir, Şark'ı tasvir eder, tedris eder, iskan eder, yönetir; kısacası 'Doğu'ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için' Batı'nın bulduğu bir yoldur” (Said 1989: 15).

Said'in oryantalizmi izah ederken epistemolojiye ve Doğu'nun yeniden inşasına vurgu yapması, oryantalizme Foucaultcu bakışın kapısını aralar. Zira Doğu'nun Batılı tahayyüldeki imajını yeniden yaratan ve düzenleyen iki unsur vardır: Bilgi ve bu bilginin söylemlerdeki tezahürü. Foucault terminolojisinin izah edildiği çalışmanın ilgili bölümünde, burada açıklığa kavuşturulacağı için yer verilmeyen, yazarın felsefesindeki başat mefhumlarından bir diğeri “söylem”dir. Foucault'nun eserlerinde söylem, “şey”lere anlam atfedebilmemizi, onları görebilmemizi sağlayan bireysel dil edimleridir. Söylem analizi, toplumda kullanılan dilin gerçek manada nasıl bir güç ilişkileri ağı sonucu ortaya çıktığına odaklanır. Söylem basit bir ifade biçiminden ziyade güçlü ve karmaşık bir yapıdır. Zira söyleme muarız olduğu varsayılan

fikirler dahi söylemin konumuna göre şekillenir ve kendi konumlarını söylem içerisinde edinir, öyle ki karşıt düşüncenin değeri bile söylemin belirleme alanındadır. Söylemin bu devasa nüfuzuna karşı Foucault “geneoloji” (soykütük, soybilim) tekniğini ve normların yapısökümü ile işlenmesini salık vermektedir; söylemin merkezinde yatan güç ilişkilerine inmek gerekmektedir (Özalp 2019: 487). Foucault için söylem, kendisini ifşa etmeden saklı ve müphem bir baskı yaratır. “Söylemin düzeni” içerisinde söz konusu baskı, gerçek bir olaydan ayırt edilemeyecek kadar gerçekçidir (Foucault 1999: 38.)

Said, Foucault’nun söylem mefhumuna atfettiği manadan istifade ettiğini *Şarkiyatçılık* eserinin girişinde ifade etmiştir. Said, Şarkiyatçılığın künhüne varabilmek için Michel Foucault'nun *Bilginin Arkeolojisi* ve *Hapishanenin Doğuşu* kitaplarında anlattığı söylem kavramını yöntem olarak belirlemiştir: “*Savım şu: Şarkiyatçılık bir söylem olarak incelenmedikçe, Aydınlanma sonrasında Avrupa kültürünün Şark'ı siyasal, sosyolojik, askeri, ideolojik, bilimsel, imgesel olarak çekip çevirebilmesini -hatta üretebilmesini- sağlayan o müthiş sistemli disiplinin anlaşılması olanaksızdır*” (Said 2013: 13). Said’in ilgili literatürde çığır açan eserinde kullandığı yöntemi bu şekilde belirtmesi, oryantalizm çalışmalarının temelinde Foucaultcu söylem olduğu manasına gelir ki bu da sosyal bilimcilerin Foucault’nun görüşlerine ikinci kez dönüp bakmasını gerektirmektedir. Said’in *Orientalism*’in ilk basımında (1978) Foucault’ya onlarca kez atıf yapması bu minvalde anlaşılabilir.

Said’e göre Foucault’nun düşüncesi, metnin birer iktidar ağı barındırdığını öğretir. Bu ağın aldığı metinsel şekil de metinsellik ve “*savoir*” (bilgi) ardındaki iktidarın kasten bulanıklaştırılmasıdır. Bu noktada arkeoloğun görevi metin itibarıyla bir karşı bellek vazifesi görmek, metindeki ağı ortaya çıkarmaktır (Said 2006: 197). Söylem üretimine dair Said’in (2013: 104-105) Foucault’ya atfı, uzmanlık atfedilen metinlerin; akademisyenlerin, eğitim kurumlarının, hükümetin yetkesinin eklenmesi ile sadece bilgi üretmediğini, aynı zamanda gerçekliği yaratma kudretine sahip olduğunu ifade eder. Bu şekilde bilgi ile hakikat, zaman içinde bir gelenek, Foucault’nun deyimiyile “*söylem*” üretir.

Söylem ya da “söylemin düzeni” yalnızca düşünülen ve söylenenlerle sınırlı değildir. Nelerin söylenip nelerin söylenmeyeceğini, nelerin hakikat kabul edilip nelerin edilmeyeceğini, nelerin hastalık, delilik ya da itaatsizlik olarak benimseneceğini tanzim eder. Tımarhane gibi kurumlar ya da psikiyatri gibi pratikler, bireylerin mezkûr söylemleri aşarak düşüncelerini meşakkatli bir eylem haline getirir. Tüm bu nedenlerle söylem, iktidar ve denetim uygulamaktadır (Loomba 2000: 59).

Said'in doğrudan ifadesiyle (2006: 196-197) Foucault "... eğer metin bir şeyi saklıyorsa ya da metinle ilgili bir şey görünmez ise, bu şey, başka bir biçim altında da olsa, açığa çıkarılıp dile getirilebilir, çünkü metin bir iktidar ağının parçasıdır ve bu ağın aldığı metinsel biçim de metinsellik ve bilgi (*le savoir*) ardındaki iktidarın kasten bulanıklaştırılmasıdır" demektedir. Foucault'nun iktidarın toplumun kılcal damarlarına kadar yayıldığı fikrinin arkasında, iktidarı teşkil eden bir söylem vardır. Oryantalizm açısından düşünüldüğünde bu denklemin tamamlanması, bilginin ve bilgi üretiminin denkleme dâhil edilmesi ile olmuştur. Foucault, Nietzsche'den mülhem türettiği iktidar ve bilgi modelini, toplumun söylem ve dil yapılarının, iktidar kurma amacıyla istimal edildiği fikriyle birleştirir. Said, Foucault'nun bu teorisinden yola çıkarak Batı'nın hegemonik bir araç olarak kullandığı metinleri yapıbozumcu bir analizle teşhis ederek, metinlerin iktidar ilişkilerinin sürekliliğine imkân veren bilgi kalıplarına dönüşüm sürecini ortaya çıkarır. Bu süreçte ortaya çıkacak hakikatin mahiyetini de tahakküm eden belirler. Bilgiyi yaratacak ya da bilgiye malik bir grup insan, belli bir dünya görüşü oluşturma ve insanları bu görüşe sevk etmeye de muktedir olacaktırlar. Doğrudan Foucault'nun (2012: 36) görüşü ile açıklamak gerekirse; bilgi olmadan iktidarın devam ettirilmesi ve bilginin iktidar doğurmaması imkânsızdır. Foucault'nun, bilgi ile iktidar arasında belirlediği münasebet kapsamında Said, hakikati ararken hâlihazırdaki metinlerin söylem ve kavramlarına dikkatleri çeker (Turanlı 217: 105). Tüm bu bilgiler ışığında, Foucault'nun söylem-bilgi-iktidar arasında çizdiği üçgene vakıf olmadan Said'in *Oryantalizm*'ini anlamak noksan bir kavrayışa sebebiyet verecektir (Aidi ve Yechouti 2017: 1059). Daha da ileri bir yorumla: "*Foucault'un söylem ve söylemsel oluşum kavramları, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkilerle ilgili tartışmaları, temsillerin daima içlerinde yer aldıkları iktidar sistemlerince belirlediğine ilişkin görüşleri olmaksızın*" Said'in *Oryantalizm*'i yazamayacağı iddia edilebilir (Racevskis 2007: 178).

Said'in *Oryantalizm*'inin esin kaynağının Foucault'nun bilgi, söylem ve iktidar ilişkisine dair tespitleri olduğunu söylemek mümkündür. Said'in metinleri vasıtasıyla; Batı'nın iktidar merkezi olarak Doğu hakkında söylem üretme şekli (ya da kendi çıkarlarını söylem haline getirmesi) ve bu söylemlerden hareketle Doğu'ya hükmetme sürecine tarihsel ve epistemolojik çerçevede, sarıh bir kavrayışla hâkim olunabilir.

Said'in Zihnindeki Foucault ve Said'in Foucault Anlayışına Eleştiriler

Said, Nietzsche'nin modern disiplinlerin en iyi öğrencisi ve yirminci yüzyıl Batı'sında muhalif entelektüellerinin en merkezi konumdaki filozofu olarak ifade ettiği Foucault'nun, döneminin düşünürleri olan Sartre, Canguilhem, Althusser, Derrida, Deleuze gibi isimler arasında belirgin

şekilde öne çıktığını düşünmekteydi. Foucault, döneminin tarihsel, somut ve kuramsal araştırmalarında radikal çizgiyi belirleyen isim olmuştur. O, “bilme hazzı” olan, araştırma uğruna araştırmaya bağlı bir kişiliktir. Bunlara ek olarak Said, Foucault’nun ayırt edici bir özelliği olarak geleneksel ve geleneksel olmayan metinleri eşit muazzamlıkta okumasından bahsetmiştir. Öyle ki kariyerinin sonlarında genel değerlendirmelere meyyal yazılarında bile Foucault sıradanlaşmamıştır. Foucault yalnızca tarihçi, filozof ya da eleştirmen olmaktan ziyade bu özelliklerin tümünü haiz bir filozof olmuştur. “Melez” bir yazar olarak Foucault; kurgu, felsefe, tarih, sosyoloji ve siyasete bağımlı olması ve yazılarındaki bölge-dışılıkla hem Nietzscheci hem de post-modernidir (Said 2019: 200).

Said, Foucault’nun yapıtlarındaki en ehemmiyetli düşüncelerden birinin de bilgiye dair kısımlar olduğunu ifade etmektedir. Foucault, bilginin kökenlerini, meydana gelişini, gelişmesini ve organize oluşunu en küçük ayrıntısıyla işlemiştir. *Delilik ve Uygarlık* ve *Şeylerin Düzeni*’nde Foucault, doküman ve arşivleri teferruatlı inceleyerek sonraki süreçle birlikte adeta bilgiyi sökmüş ve yeniden monte etmiştir. *Hapishanenin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi*’ne gelindiğinde ise bilgi, Foucault için artık “düşman” konumundadır. Bu düzleme sonradan eklenen iktidar otoritesi ile birlikte yazar, konu hakkında kötümser bir resim çizmektedir. Said’in zihninde Foucault ve eserlerine dair belirlediği tespitlerden bir diğeri, Foucault’nun yazılarındaki “öteki” vurgusudur. Onun yapıtlarında somutlaşan bir ötekiliğe duyarlılık söz konusudur. Foucault yapıtlarında sapkınlığa değinmekte, toplumsal algının aleyhinde yazılar yazmaktadır. Bunun da ötesine geçen Foucault aşırı olan her şeye hayran görünmektedir (Said 2019: 202). Foucault’ya hayranlığını belirten ifadelerin dışında Said, onun zayıflıklarının oldukça belirgin olduğu hususunda eleştirilerde bulunmuştur. Bu belirgin noktaların ilki, Foucault’nun Fransa ile sınırlı kanıtlardan evrensel çıkarımlar yapması, bunların da çelişkiler barındırmasıdır. Said’e göre Foucault Avrupa merkezcidir ve tarihe salt Fransız ve Alman düşünürler arasında geçen bir olgu gibi yaklaşmaktadır. Bilhassa son eserlerinde genellemelerinde kontrolü kaybetmiştir (Said 2019: 205-206).

Said, Foucaultcu yöntemi her ne kadar oryantalizm teorisine temel olarak belirlemişse de onun Foucault okuması çeşitli yönlerden eleştiriye tabi tutulmuştur. Örneğin Leonard Binder (1996: 200-201), bir Foucault takipçisi olarak Said’in oryantalizmin içerdiği belli başlı kültürleri anlattığını, bunların Doğu’daki gelişmelerin sonuçları olmadığını, oryantalizmin fantastik bir Batılı söylem olduğunu tespit ettiğini ancak onun Müslüman söylem hakkında bir şey söylemediğini iddia eder. Said’e göre Batılı söylem hatalıdır ancak İslam ve Müslüman söyleminin doğru olup olmadığı hususundaki fikri müphem kalmıştır. Eğer bu tespiti Foucault

yapmış olsaydı, Binder'e göre, muhtemelen İslam hakkındaki iki farklı zaviye olarak Müslüman ve Batılı söylem arasında şaşırılmazdı; Foucault, bir tarafın söylemine odaklanıp onun daha imtiyazlı olduğunu iddia etmekten ziyade ikisinin de ideolojik olduğunu düşünürdü. Foucault'nun eleştirileri ideolojik eylemlerin maskesini çıkarmaya yönelik iken Said'in söylemini ideolojik bir söylemden ayıran özelliğin ne olduğu açık değildir. Zira Said, Foucault ve Wittengstein'den uyarladığı "linguistik pragmatik epistemolojik sonuçlarını" görme konusunda yeterince başarılı değildir. Foucault'nun yaklaşımı yalnızca söylemi betimlemeye müsaade eder. Bu noktadan ileriye giderek söylemin gelişmesine sistematik açıklama getirmek olgulardan ziyade teorik inançlarla hareket edilmesi manası taşır. Ayrıca Foucault, bilimsel söylemin yapısının temelde doğru ya da yanlış olarak addedilmesine inanmamıştır. Binder'e göre her şeyden önce Said'in amacı net değildir; Foucault'nun kavramları ile kurduğu ideoloji-söylem ilişkisinin kasıtlı olup olmadığı, oryantalizm yorumunun Filistin hakkındaki duygularından etkilenip etkilenmediğini anlamak güçtür (Binder 1996: 201). Binder'in Said'in oryantalizm teorisi ve onun Foucault'tan beslenme yöntemine getirdiği eleştirilerde boşluklar olduğunu ifade etmek bizi yanıltmayacaktır. Zira Said'in sosyal bilimlerde bu denli etki yaratan çalışmasının amacının ortaya çıkış sebebinden çok tespitlerinin yerindeliğine odaklanmak daha isabetli olacaktır. Ayrıca *Oryantalizm*'in Said'in Filistin meselesindeki duygularından etkilenmiş bir çalışma olup olmadığını öğrenmenin, çalışmanın değeri konusunda nasıl bir öğreticilik taşıyacağı Binder tarafından açıklanmaya muhtaçtır.

Hindistanlı eleştirmen Aijaz Ahmad, Said'i Foucault'nun tespitlerine sadık kalmamakla tenkit eder. Ahmad'a göre Said, Foucault'nun metodolojisini doğal mantıki sonuçlara ulaştırmaktan kaçınmıştır. Said, Foucault'ya müracaat ettiğini belirtmesine rağmen Foucaultcu düşüncenin hem sınırlarını aşmakta hem de gereklerini yerine getirmemektedir. Örneğin, "*sadece modern kapitalist dönemi değil, daha önceki bütün prekapitalist dönemlere de uzanan, bütün bir 'Batı' tarihi ve metinsellikleri alanını geçen bir söylemin –yani epistemik bir inşanın– var olabildiği düşüncesi, sadece Marksist olmayan bir düşünce değil, Foucaultcu olmayan bir düşüncedir de*" (Ahmad 1995: 189). Ahmad'a göre, Foucault Antik Yunan ile modern Batı Avrupa arasında bütünsel bir münasebetin mevcudiyetini kabul etmemektedir. Foucault arkeolojisinde on altıncı yüzyıldan öncesi için "söylem"den bahsetmemektedir. Zira onun "söylem" dediği; modern devlet şekilleri ile modern sınıai ağların, nesneleşmiş ekonomik üretimlerin, rasyonelleşmiş modern planlama biçimlerinin gelişmesini; aynı zaman ve mekânda biten rasyonalizmi varsaymaktadır. Tüm bunlarla beraber Marx'ın İngiliz emperyalizminin Hindistan'daki rolü üzerine belirttiği fikirlerinin, ekonomi politiğin varsayımlarının dışına

çıkartılıp tarih üstü bir oryantalist söyleme dâhil edilmesi, metodolojik açıdan anti-Foucaultcu bir düşüncedir (Ahmad 1995: 190).

Foucault'nun yönteminin *Oryantalizm*'de kullanılış şeklini değerlendiren James Clifford, *The Predicament of Culture* kitabının “*On Orientalism*” başlıklı bölümünde, Said'in Foucaultcu yöntemi kullanma başarısını tartışmaktadır. Said'in eleştirel bakışı, emperyal güç ve bilgiye karşı bir tutum lehinedir. Buna karşın Said kendisini olumlu manada hümanist olarak kabul eder. Said'in hümanist bakışı, hümanizmin radikal bir eleştirmeni olan Foucault'dan sağladığı yöntemlerin kullanımıyla uyumsuzluk gösterir (Clifford 1988: 264). Said'in sömürge egemenliğinin bir ögesi olarak düzensiz ancak sistematik bir şekilde ötekilerin işlenmesine farklılaştırıcı ve özelleştirici bir fonksiyon addeden “söylem”i geçmişle ilgili olarak nitelendirmesini son derece haklı bulan Clifford, Said'i Foucault'nun kültürel eleştiri seviyesinden ayrılmakla ve geleneksel entelektüel tarihe yeniden saplanmakla eleştirir (Bulut 2012: 47).

Said'in çalışması entelektüel çevrede onu eleştiren ve eleştirilere yanıt veren iki kutbun oluşmasına temel oluşturmuştur. Biz bu çalışma kapsamındaki eleştirilere ilişkin bir kısmı vermekle yetindik. Yukarıda sayılan Said eleştirilerine Saidci perspektiften cevaplar için, çalışmalarında ondan esinlenen Ronald Inden, Stuart Schaar gibi yazarların çalışmaları incelenebilir.

Tartışma: Foucault Oryantalist Midir?

Çalışmanın ilk iki bölümünde Foucault ve oryantalizm ilişkisinin çeşitli açılardan izahı yapılmaya çalışılmış ancak bunların tümü onun “dışında” olgular bağlamında değerlendirilmiştir (Said'in *Oryantalizm*'ine katkıları, çalışmaları, kavramları, yorumları gibi). Tartışma bölümünde, çalışmanın Said ile Foucault arasındaki fikrî etkileşimi ortaya koyma amacına paralel şekilde, bilhassa Foucault'nun kendisi oryantalizm çerçevesinde tartışmaya açılmış, oryantalizm fikrinin Edward Said yorumunun inşasına kavramları ile katkıda bulunan yazarın söz konusu çerçeveye dâhil edilip edilmeyeceği sorgulanmıştır.

Foucault'nun Doğu ile fiilen (Fas'taki kısa süreli tatilleri sayılmazsa) ilk karşılaşması Tunus'a gitmesiyle olmuştur. Onun Müslüman bir ülkede uzun süreli ikamet etmesi, yıllar sonra İran hakkındaki yazılarında kendisine yardımcı olsa da Tunus'la yeterince ilgilenmediğini o dönem üretimlerine bakarak söylemek mümkündür. Yine de Foucault'nun Doğu hakkındaki kimi görüşleri bu dönemde şekillendi. Tunus'a intikali öncesinde içerisinde bunaldığını belirttiği Fransız entelijansiyasından, “*herkesin değeri kadar sayıldığı, kendini ünü ile değil*

tutumları ile doğruladığı" ve "*dürüst, tehlikeli, enerjik*" olarak nitelendirdiği insanların arasına; Avrupa'nın sahteliği ve aşırı karmaşıklığından, Avrupa-dışılığın sadeliği ve açık yürekliliğine geçmişti. Tunus'taki öğrenci olaylarını yorumlarken eylemleri bir tür ahlaki enerji olarak ifade etmesi ile onları beyinden çok kalbe hitap eden fiiller olarak algılamıştır. Bu anlamda Avrupa'dan Afrika'ya yolculuğunun, Nietzsche'den mülhem; zihinden bedene, düşünceden duyguya, fikirden cesarete, akademik tefekkürden şiddete doğru bir yolculuk olduğu yorumu yapılmıştır (Almond 2013: 53).

Foucault, 1978 yılında İran'ı iki kere ziyaret etmiş ve İran Devrimi hakkında çeşitli yazılar kaleme almıştı.[†] İyi bir Nietzscheci olan filozofun yazıları tetkik edildiğinde İslam ve Doğu'ya giydirilen daimî öteki gömleği ve yöneltlen fanatizm suçlamasından haberdar olduğu görülür. Burada Nietzschecilik vurgusu, Foucault'nun Avrupa dışı kültürleri değerlendirmesindeki Nietzsche etkisinden ileri gelmektedir. Zira Foucault'nun İran'ı konu alan yazıları okunduğunda, İslam ile ilgili fikirlerinin Nietzsche ile paralel olduğu görülmektedir. Ona göre "bir hakikat rejimi" olarak İslam hayatı olumlar, militaristtir ve Ortaçağ'a aittir. İslami yaşam bilinç ve canlılık manasına gelmektedir (Almond 2013: 42-58).

Almond, Foucault'nun yazılarında iki sebeple onun Batılı perspektifinden arınmadığını iddia eder. Bunlar bireysellikten yoksunluk izlenimi ve Doğu'daki kurumların değişmezliğine dair yazarın inancıdır. İran Devrimi'ni anlatırken mutlak surette kolektif bir iradeden bahsetmesi, Foucault'nun bireysellik unsurunu gözden kaçırmada neden olmuştur. Almond'a göre Foucault, Nietzsche'nin *Deccal* ve *Ahlakın Soykütüğü* kitaplarındaki İslam anlatımından etkilenmiş, İran'a giderken orada neyi deneyimleyeceğine zaten karar vermiştir (Almond 2013: 62-65). Foucault'yu "Yeni Oryantalistler" kategorisine dâhil eden Almond, analizini çoğunlukla Foucault'nun İran Devrimi'nde kolektivite ve homojenliğe vurgu yapan bir pasajına dayandırır. Burada vurgulanması gereken şey Foucault'nun İran Devrimi'ne dair yazılarının akademik olmaktan çok zaman zaman popülist ifadeleri haiz gazete yazıları olduğudur. Bu bağlamda söz konusu yazıların söylemsel temelde oryantalist klişeler barındırdığı inkâr edilemez. Almond'un söylem düzeyinde dikkat çektiği konuyu Rosemarie Scullion (1995: 35), Foucault'nun Tunus ve İran'a gitme nedenine "*egzotik Doğu'ya can sıkıntısından kurtulmak için giden Batılı seyyah*" benzetmesi somutlaştırmıştır.

[†] Söz konusu yazılara erişim için bknz.: Les positions de Michel Foucault sur l'Iran, <http://libertaire.free.fr/Foucault101.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2024

Foucault'nun Doğu ile fiziki etkileşimlerini mümkün kılan motivasyonlarına tümüyle vâkıf olmak elbette mümkün değildir. Az sayıda yazısı ile yaşamının Tunus ve İran bölümlerinden edindiğimiz izlenimler, çalışmalarının büyük kısmını söylem ve iktidar üzerine temellendirmiş bir yazarın bile söylemin büyümesine kapılabildiğini ifşa etmektedir. Elbette bu, Foucault'nun tümüyle ve bilinçli bir şekilde oryantalist bir düşünür olduğu sonucu doğurmaz. Nitekim Foucault'nun oryantalist söylem ve tutuma düşer olduğu tespiti ironik olarak Foucault'nun çalışmalarının önemini arttırmaktadır. Değerlendirmelerindeki feraseti ile anılan bu filozofun kendi çalışmalarında eleştirdiği bir edimde bulunması ise Said'in *Oryantalizm*'indeki saptamalarının yerindediği ile açıklanabilir.

SONUÇ

Çok yönlü bir entelektüel olan Michel Foucault, yaşamı süresince felsefe, edebiyat, psikoloji, iktidar, gözetim ve hapisane gibi çeşitli konular işlemiş, bu konulara özgün bakış açısıyla da kendisinden sonraki araştırmacıları etkilemiştir. Sosyal bilimler literatürüne kazandırdığı iktidar, bilgi ve söylem kavramlarına yorumu, Edward Said'in de *Oryantalizm* eserini icra ederken Foucault ile düşünsel etkileşime girdiği paradigmayı oluşturmuştur. İktidarı; tutarlı, sabit ve birlikli bir kendilikten ziyade bir "ilişki" olarak ele alan Foucault, iktidarın belirli bir sınıra ve bir kişi veya kurumun elinde bulundurabileceği bir olgu olmadığını ve bireysel, toplumsal, cinsel veya politik hayatın her alanına nüfuz ettiğini ifade eder. Foucault'nun iktidar analizi, onun iktidar-bilgi ilişkisini açık şekilde izah edebilmesini sağlamıştır. İktidar ve bilginin yorumlanmasında kendisinden önceki literatürün dışına çıkan düşünür, bilginin öteki üzerinde kurulan bir iktidar olduğunu ve bu yolla başkalarını tanımladığını iddia eder. Bilgi, özneleri disipline etmeye, onlara iktidar yüklemeye yönelik bir niteliği haizdir. Foucault, analizini ilerleterek bilimi, Aydınlanmanın aksine, özgürleşme ve özgürleştirme mekanizması olarak değil bir disiplin ve denetim aracı olarak nitelendirir. Bilgi ve iktidar Foucault'da birbirlerine içkin biçimde ele alınır ve iktidar devamlılığı bir amaca yönelik yaratılan ve yapılandırılan bilginin sürekliliğine bağlıdır. Söylem ise Foucault'nun terminolojisinde "şey"leri görebilmemizi, onlara anlam yükleyebilmemizi mümkün kılan bireysel dil edimleridir. Basit bir ifade şeklinden ziyade güçlü ve kompleks bir yapı olan söylemin analizi ile toplum içerisinde kullanılan dilin iktidar ilişkileri ağı neticesinde ne şekilde meydana geldiği tespit edilir. Söylem, söyleme muhalif olduğu varsayılan düşüncelerin dahi ona göre konumlanması kudretine sahiptir ve düşünceler, konumlarını söylem içerisinde edinir. Said, Foucault'nun söylem kavramından eserinin metodolojisi olarak istifade etmiştir. Ona göre oryantalist söylem bir söylem olarak tahlil edilmediği sürece Aydınlanma sonrasında Avrupa

kültürünün Doğu'yu yeniden üretmesini sağlayan pratiklerin kavranması olası değildir. Nitekim Said, oryantalizmin tanımında epistemoloji ve Doğu'nun yeniden inşası kavramlarıyla Foucaultcu bakışın izlerini taşır. Çünkü Doğu imgesinin Batılı zihnindeki imajını yeniden yaratan ve tanzim eden iki öge vardır: Bilgi ve bu bilginin söylemlerdeki tezahürü. Said'in *Oryantalizm*'de kullandığı yöntemi bu şekilde ifade etmesi, oryantalizm çalışmalarının temelinde Foucaultcu felsefe olduğu anlamına gelmektedir. Bu bilgiler ışığında, Said'in *Oryantalizm*'inin ilham kaynağında Foucault'nun bilgi, söylem ve iktidar ilişkisine yönelik analizleri olduğunu söylemek mümkündür. Said'in metinlerinde, Batı'nın Doğu'yu söylem ve bilgi vasıtasıyla nasıl yeniden ürettiğinin ve bunun Doğu'ya hükmetmeye ne şekillerde yaradığının bilgisine ulaşılır. Nitekim bu çalışmanın üzerine odaklandığı *Oryantalizm* metni, literatürde çeşitli yönlerden eleştiriye maruz kalmaktadır. Çalışmanın sınırlılığı içerisinde, ilgili bölümde ifade edildiği üzere Leonard Binder, Aijaz Ahmad, James Clifford gibi kimi yazarların Said'in Foucault okumasına itirazları mevcuttur.

Oryantalizm'in fikrî altyapısına katkıda bulunan Foucault'nun yazıları Batılı perspektifin izlerini taşır. Onun metinlerinde Doğulu, bireysellikten uzaktır ve Doğu kurumlarının değişmezliğine bir inanç vardır (Almond 2013: 62-65). Foucault, bu çalışmada referans verilen, İran Devrimi hakkındaki yazılarında kolektif ve homojen bir iradeden bahseder ve devrim üzerine yazarken Doğuluları birey olarak tahayyül etmekten uzak bir tavır takınır. Dolayısıyla Foucault'nun, söz konusu metinleri oryantalist bir bakışı takip eder şekilde yazdığı iddia edilebilir. Bu anlamda "söylemin büyümesine" kapılan Foucault, kendi teorilerinin sağlamasını yapmış gibidir. Bu kapılmanın Foucault'nun bilgi, iktidar ve söylem kavramlarına yönelik tespitlerine rağmen işlenmesi ise Said'in *Oryantalizm*'inin sosyal bilimlerde yarattığı etkinin nedenlerini kavramak açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, A. (1995). *Teoride Sınıf, Ulus, Edebiyat*, A. Fethi (Çev.), İstanbul: Alan.
- Almond, I. (2013). *Yeni Oryantalistler: Nietzsche'den Orhan Pamuk'a İslam'ın Postmodern Temsilleri*, B. Çetiner (Çev.), İstanbul: Pinhan.
- Binder, L. (1996). Oryantalizmin Yapıçözümü, A. Topcuoğlu ve Y. Aktay (Der.), *Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm* içinde (165-215), Ankara: Vadi.
- Bulut, Y. (2012). Orientalizmin Ardından, *Sosyoloji Dergisi*, 3(24), 1-57.
- Canpolat, N. (2005). Bilginin Arkeoloğu Michel Foucault, N. Rigel vd. (Der.), *Kadife Karanlık: 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (75-130), İstanbul: Su.
- Clifford, J. (1988). On Orientalism, *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature and Art* içinde (255-286), Cambridge: Harvard University.
- El Aidi A. L., Yechouti, Y. (2017). Michel Foucault's Theory of Discourse in Edward Said's Theory of Orientalism, *The Criterion: An International Journal in English*, 8(4), 1059-1072.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*, New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1994). *The Order of Things: An Archaeology of Human Sciences*, New York: Wintage.
- Foucault, M. (1999). *Bilginin Arkeolojisi*, V. Urhan (Çev.), İstanbul: Birey.
- Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve Şeyler*, M. A. Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge.
- Foucault, M. (2012). *İktidarın Gözü*, I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2012a). *Bilme İstenci Üzerine Dersler*, K. Eksen (Çev.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Foucault, M. (2013). *Akıl Hastalığı ve Psikoloji*, E. Bayoğlu (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2014). *Özne ve İktidar*, O. Akınhay ve I. Ergüden (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2018). *Cinselliğin Tarihi*, H. U. Tanrıöver (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (2018a). *Ölüm ve Labirent*, S. Kılıç (Çev.), İstanbul: Koç Üniversitesi.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanenin Doğuşu*, M. A. Kılıçbay (Çev.), Ankara: İmge.
- Les positions de Michel Foucault sur l'Iran, <http://libertaire.free.fr/Foucault101.html>, (Erişim: 12.03.2024).
- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm/Postkolonyalizm*, M. Küçük (Çev.), İstanbul: Ayrıntı.
- Negri, A. (2006). Foucault Between Past and Future, *Ephemera*, 6(1), 75-82.
- Özalp, F. (2019). Foucault'da Temel Kavramlar ve Sanat Görüşleri Üzerine Bir Deneme, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(34), 486-495.
- Racevskis, K. (2007). Edward Said ve Michel Foucault: Benzerlikler ve Uyumsuzluklar, A. Yıldız (Ed.), S. Akkanat (Çev.), *Oryantalizm: Tartışma Metinleri* içinde (177-199), Ankara: Doğu Batı.
- Revel, J. (2012). *Foucault Sözlüğü*, İstanbul: Say.
- Said, E. W. (1989). *Oryantalizm: Sömürgeciliğin Keşif Yolu*, S. Ayaz (Çev.), İstanbul: Pınar.

- Said, E. W. (2006). *Kış Ruhü: Edward W. Said'den Seçme Yazılar*, T. Birkan (Çev.), Metis Yayınları.
- Said, E. W. (2013). *Şarkiyatçılık: Batının Şark Anlayışları*, B. Ülner (Çev.), İstanbul: Metis.
- Said, E. W. (2019). *Sürgün Üzerine Düşünceler*, S. Özer (Çev.), Ankara: Hece.
- Sarup, M. (2004). *Post-yapısalcılık ve Post-modernizm*, A. Güçlü (Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat.
- Scullion, R. (1995). Michel Foucault the Orientalist: On Revolutionary Iran and the 'Spirit of Islam', *South Central Review*, 12(2), 16-40.
- Turanlı, G. (2017). Edward Said'in Oryantalist Söylem Analizi, *Şarkiyat Mecmuası*, (30), 101-119.
- Turner, B. (2003). *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, İ. Kapaklıkaya (Çev.), İstanbul: Anka.
- Urhan V. (2000). *Michel Foucault ve Arkeolojik Çözümleme*, İstanbul: Paradigma.
- Urhan, V. (2010). *Foucault*, İstanbul: Say.
- Yıldırım, A. K. (2002). Edward Said'in Şarkiyatçılık Düşüncesine Eleştirel Bir Bakış, *Doğu Batı*, (20), 139-155.

